

TEEKOND PIMEDUSE SÜDAMESSE

**Tiit Aleksejev. Palveränd. Lugu Esi-
mesest ristosõjast. Tallinn: Varrak,
2008. 309 lk.**

Kas 1944. aasta septembris Tallinn vabastati fašistlikest rööv vallutajatest või okupeeris selle Punaarmee? Kas metsavennad olid vabadusvõitlejad või bandiidid, keda hävituspataljon pidi likvideerima? Vahet ei ole. Sõnakasutus oleneb sellest, kummalt poolelt vaadata. Või nagu ütleb kreeklane Chrysos: „Ajalugu, mu sõber, järgib jumaliku kulgu ja inimesel pole seal suurt midagi kaasa öelda. Valitsejad võivad hiljem kiidelda või juukseid katkuda: meie lasime – meie ei lasknud. Aga nad on nagu lapsed metsas, millest torm on üle käinud” (lk 266).

Esimese ristosõja kroonik Raimondus d'Agiles väidab, ja küllap õigusega, et sageli saab tegu alles kirjapanduna oma tõelise tähenduse. Kui Makedoonia Aleksander pool maailma vallutas, teadsid sellest kõik. Võis leida tuhandeid, kes olid sellel sõjakäigul osalenud. Aga tänapäeval teame Aleksandrist nii palju, kui kroonikud sellest kirjutasid. Ilma nendeta oleks tema impeerium ainult legend. Kõige kummalisem on see, et meieni on Aleksandri tegudest jõudnud ainult paar käsikirjarulli. Kõik ülejäänud on viited ja vihjed. Impeerium oli olemas. „Ainult et maised riigid on nagu liivalossid mererannal. Neid tuleb kirjasõnaga kinnitada” (lk 37).

Kui ei oleks Henriku kroonikat, oleksime samasuguses õndsas teadmatuses oma ajaloo algusest nagu soomlased. Aga nüüd oli Carl Robert Jakobsonil

võimalik pidada oma rahvustloovad „Kolm isamaa kõnet”. Pöörata Henriku odaots, s.t hanesulg, tema suurisanda piiskop Alberti vastu.

Esimene ristosõda muutus juba omas ajas legendiks. Ajaloolasest autor Tiit Aleksejev *alias* kroonik Raimondus suhtub pealtnägijate tunnistustesse kõige ehtsama põlgusega (lk 181–182). Toob ilusaid näiteid, kuidas asjad tegelikult sündisid ning kuidas kirja panemine käis (nt lk 243–245). „Hiljem, aastate pärast, lugesin ülestähendusi, kus kirjeldati Clermont'i väljadele kogunenud tuhandeid inimesi. Kõrgeid ülikuid nende seas. Tärisevaid kilpe ja tuules lehvivaid standardeid. Vale puha. Meid oli vaevalt paarsada. Ja meie seas polnud ühtegi suurisandat” (lk 33).

Tegelikkuses oli kõik täpselt vastupidi panegüürikale. Indiviidi tasandil – teekond pimeduse südamesse. Rüütel Rainaldi kangelassurma puhul: „Nüüd on ta kaitsetu ja sõna ristist on narrus neile, kes hukule on määratud. Neile, kes lähevad alla sügavusse, ja sinna lähevad nad ükski, sest alla sügavusse minnakse alati ükski” (lk 232). Üksikasjalikult on kirjeldatud Antiookia all nooletabamuse saanud vaimuliku agooniat Le Puy piiskopi telgis. „Preester on silmad lahti teinud. „Ma näen teda,” kähistab ta. – „Keda sa näed, mu vend?” – „Must on ta! Süsimust!” Vana mees tõstab käe ja haarab õhku. „Viige ta ära!” [---] „Jumal on k... k... k!” kogeleb preester. – „Jumal on kõigeväeline,” ütleb Adémar rahustavalt. „Loomulikult.” Sinakad huuled üritavad mingeid sõnu vormida. [---] „Koletuim...”

sosistab preester viimase jõuga. Ta keha kaardub ülespoole nagu seldžuki vibu. Siis see lõtvub ja langeb tagasi lavatsile” (lk 242–243).

Ja nii nad läksid, lõputus sipelgakolonnis, aina edasi ida poole. „Orient, sellel sõnal oli jätkuvalt maagiline kõla, aga meie esialgse vaimustusega oli midagi juhtunud. See ei olnud raugenud, ei, aga kuidagi tumedamaks oli see muutunud. Tumedamaks ja süngemaks” (lk 66).

Autor kasutab meelsasti muinasjutulisi seiku, mis tema kompositsiooni sobivad. Toon vaid paar näidet. Kuradi mägesid ületades, kus vaevalt mees ja hobune hanereas suutsid teisele poole jõuda, kaotasid sõjasulased rohkem mehi kui Dorylaeumi all (lk 194). Ent teist teed ei ole, kui ei taheta just Aafrika kaudu minna (lk 189). Kuidas pääses edasi moonavoro ning kogu vaeste ja santide kari, mis vägesid saatis? Arvutu hulk naisi ja lapsi, tõbiseid ja lombakaid, räbalates kerjuseid ja nahkseelikutes lõbutüdrukuid. Kummatigi, nemad ületasid aheliku ilma kadudeta. Sellest ei ole juttu, aga – nad on kõik kenasti kohal.

Antiookia pika piiramise ajal on nelikümmend tuhat näljast meest nagu kari rändtirtse, kes hävitavad esmalt kõik söödava ja hakkavad seejärel üksteist õgima. Armeenia talupoegade aitades ja panipaikades ulub tuul, nende karjamaad ja tüükapõllud on paljaks kitkutud. AD 1097 detsembri kalendideks ei ole laagris enam ühtegi veolooma. Isegi koerad on katlasse läinud. Nälg on nii suur, et surnutelt loigatakse lihatükke ja laagrilõketest leitakse söestunud inimluid (lk 223). Kummatigi, kui läheb tapluseks, sööstavad rüütlid uskmata summa nagu laine vastu liivakallast. Notivad tundide kaupa uskmata päid otsast. „Tuleb raiuda, paganaid sadulast suruda ja kapjade alla sõtkuda, Jumala raevuviina surutõrde.... [---] Ja meie mõõgad

on raskemad kui uskmataul ja nad käivad raksaki raks nagu kirved liibanoni seedrite kallal....” (lk 229).

Teeleminek oli paratamatus. Nagu see väljendus noore ja vana sõdalase kahekõnes: „Ma tahan Püha Maad näha. Ja Kristuse Haua vabastamisele kaasa aidata. Ma tunnen, et midagi suurt on liikvele läinud. Ja me läheme sellega kaasa nagu jäätükid kevadise tulvaveega.” – „Ma arvan ise ka, et ega meil pääsu ole. Krahviärra on minemas ja siin ei ole teist valikut. Jäätükkidega või ilma” (lk 35–36).

Peregrinatio ehk relvastatud palverännakud ehk nummerdatud ristisõjad jäävad ajavahemikku 1095–1291. Praeguseks on neid retki nii palju saanud, et enam ei ole mõtet loendada. Ei ole lõppu näha kvaasireligioossele sõjale uskmata vastu Iraagis ja Afganistanis. Postkristlike jumaluste Demokraatia ja Inimõiguste kehtestamiseks *resp.* kaitsmiseks. „Eksivad need, kes arvavad, et rahvusvahelised jõud on siin militaarse kasu pärast. Siinolemisel on sügavam mõte. Meie kohus on aidata Afganistani riiki, et ta suudaks iseseisvalt enda jalgadele tõusta,” ütles [kaitseminister Jaak] Aaviksoo Lõuna-Afganistanis teenivaid Eesti kaitseväelasi külastades. „Töö, mida siin teete, on ülimalt tähtis ja vajalik Eestile ja meie riigile...”¹

Tiit Aleksejev kirjeldab toona toimunut täpses vastavuses sellega, mida uusim bioloogia väidab eluslooduse kohta. Ligimesearmastus on sõdade ema. „Sa pead seda meest, kes lahingus su kõrval seisab, usaldama nagu isennast, oli Léon kord öelnud. Alles siis on võimalik lahinguid võitma hakata” (lk 184). Evolutsioonibioloog Richard D. Alexander ütleb: moraalireeglid ja seadusesätted ei ole mõeldud selleks, et anda inimestele võimalus elada har-

¹ K. M a s i n g, Aaviksoo: Afganistani missioon on Eesti julgeoleku tagatis. – Eesti Päevaleht 24. VIII 2007.

moonilist ühiskonnaelu, vaid nad peavad kindlustama ühiskonna ühtsuse võitluses vaenlaste vastu.²

Lihtne sõjasulane Dieter arutleb Sclavonias: „Vaata, sipelgased võivad käituda vägagi eripäraselt. Nad ukerdavad oma pesa ümber, tarivad okkaid ja metsaprahti ja kergitavad nende abil oma elamist. Rahumeeli, nagu talumehed, kes krahviärra põldudel küürutavad. Aga järsku haarab neid mingi meeletus: nad võtavad end rivvi ja läevad teiste sipelgaste kallale, kõik, valitsejad ja sõjamehed ja müüri ladujad ja kes teab, mis ametid neil kõik veel olla võivad. Nad lähevad ja hukuvad teisi sipelgasid ja katsuvad nende pesasid ära vallutada ja mida kõike veel. Aga miks nad seda teevad? Võib-olla on neid liiga palju saand. Võib-olla nad arvavad, et sipelgaste jumal on neid käskind. Aga võib-olla on päike liiga eredalt pessa paistnud ja nad on lihtsalt piast lolliks läind. [---] Ega's sipelga enda jaoks suurt vahet polegi, teised läevad, tuleb minna. Tuleb minna ja katsuda endal hinge sees hoida. Nagu meie praegu” (lk 51).

Vaenlane ei kuulu ligimese ega isegi mitte kaasinimese kategooriasse. Väga ilus on, kuidas vilunud sõdalane Guihan õpetab noort meest mõõka kasutama: „Kujuta endale ette, et ei ole midagi. Ainult tühi ruum ja mõõga liikumine. See aitab.” – „Nii ei ole võimalik, et midagi ei ole.” – „On küll. Kas sa ei ole siis kuulnud, mida jutlustajavennad räägivad: maine elu on teekond läbi varjude. Mõned on tihedamad, mõned on hõredamad. Nagu udu on mõnest kohast hõredam.” – „Ma ei... mõista.” – „Neid, kellega me sõdime, ei ole päriselt olemas. Me isegi ei tapa neid. Me saadame nad varjude juurde tagasi. Sinna, kust nad on tulnud” (lk 104).

Valner Valme küsis autorilt: „Ajaloost kirjutavad kirjanikud sageli pelga-

² R. D. Alexander, *The Biology of Moral Systems*. New York: Aldine de Gruyter, 1987.

vad fantaasiat ja sümbolismi, kartes ehk, et see muudab nende ajalootõlgendused ebausutavaks. Teie ei karda?” Tiit Aleksejev vastas: „Ei. Mulle on see „vabavool” ajalootõlgendusest kallim. Pealegi on „Palveränd” lihtsalt põnevusromaan, mitte katse tõestada, „kuidas Esimese risti sõja ajal asjad olid”. Ja mis seal ikka karta.”³

Nagu on sünnis postmodernistlikule ajale, mil usk kõigisse metanarratiividesse on hajunud, nii on ka siin vaatluse all üksikisiku saatust, kes üsna juhuslikult sattus sündmuste käiku. Linda Kaljundi juhib tähelepanu tööga, et „Uuemale sõjakirjandusele tunnuslikult on „Palverännust” kadunud pea igasugune kangelaslikkus: lahingud tähendavad eelkõige võitlemist hirmu ja väsimusega.”⁴

Vana preester, kunagine sõjamees, ennustab üsna tabavalt: „Teekond, mis sind ees ootab, võib sind välja viia kaugeemale, kui sa arvatagi oskad. Kaugeemale, kui sa tahaksid” (lk 47). Ja tõesti: – „Teelolek sai minu jaoks uue tähenduse ning kuumusest ja väsimusest hoolimata uinusin ma rahuliku meelega. [---] Ja mõnikord tundub mulle, et taolise tunde leidmine ongi inimese eesmärgiks ja et Jumal, kelle poole me enda arvates teel oleme, on ainult selleks, et teelisele jõudu anda. Ja et Jumal on pettunud, kui me end ainuüksi Tema teenimisele pühendame” (lk 124). Ilmar Raag sedastab: „Kõige lihtsamal tasandil on tegemist ühe teekonna looga. Omamoodi *road-novel*, mida jutustatakse läbi ühe segase päritoluga noore mehe silme. Juba ainuüksi selline minategelase valik muudab kogu tee väga kergelt ka vaimseks teekonnaks koos täiskasvanuks saamise teekonnaga.”⁵

³ V. Valme, *Fantaasia etteantud teemal nagu arheopterüksi taastamine luude põhjal*. – Postimees 17. I 2009.

⁴ L. Kaljundi, *Vähemalt kahekordne mäng*. – Sirp 20. II 2009.

⁵ I. Raag, *Ajaloolise idealismi saatusest ristsõdades*. – Postimees 17. I 2009.

Raamatu lisad ja kaardid on butafooria. Sõda, õigemini lõputult veniv teekond on taustaks puhta südamega nooruki kujunemisel „normaalseks”, s.t ellujääjaks. „Vesi jäätab ja teras murdub. Asjad lähevad ühest olekust teise. Inimesed samuti. Nõrgast mehest saab tugev mees. Õilsast mehest kaabakas. Mis on siis nõrk ja mis on tugev” (lk 250).

Kes ei läinud ühest olekust teise, sellest sai luuser. Laip. „Tõeliselt vaprad jäid Anatoolia mägismaale ja Süüria kõrbe. Issand kutsus õiged enda juurde. Oma vägedesse, et nad mõnes teises lahingus uuesti langeda saaksid” (lk 7). Elu näinud preestri sõnadega: „Sõda on kummaline asi. Teinekord juhtub nii, et elavad jäävad sinna ja surnud tulevad tagasi” (lk 47). Ja nii on see mitte ainult romaani ja mitte ainult kunagi ammu. Viini süvapsühholoogia kolmanda koolkonna, logoteraapia rajaja, Viktor E. Frankl tunnustab nukralt: „Aga lisaks SS-i n.õ aktiivsele valikule toimis ka passiivne valik: neist, kes olid laagrites olnud aastaid, keda viidi ühest laagrist teise, nii et laagreid sai lõpuks tosinkond, jäid lõpuks alles vaid need, kes elu alalhoiu nimel võitlesid jõhkra hoolimatusega ega kohkunud tagasi ei vägivallategudest, ei varastamisest kaaslaste tagant. Kõik, kes me tulime eluga välja musttuhandest õnnelikust juhusest või jumalikust imest – nimetagem kuidas tahes, – meie teame ja võime kindlalt öelda: *parimad meie seast ei tulnud tagasi.*”⁶

Palveränd tegi elamise ja teenimise lihtsamaks. „Kergeks ja läbipaistvaks nagu õhukesest kangast näokatte. See, kel oli Anatoalias õnnestunud ellu jääda, oli ära teeninud, mis tema käeulatuses oli. Tuli ainult käsi välja sirutada ja võtta.” Kuigi teinekord on õigem mitte murda seda, mida sa ihaldad. See teeb sind tugevamaks (lk 174).

⁶ V. E. Frankl, ...ja siiski tahta elada. Tartu: Johannes Esto Ühing, 2002, lk 14–15.

Kogu raamatut läbivad peategelase unenäod ja nägemused, mis haaravad ette ning interpreteerivad sündmusi. Mu meelest – möönan, et see on vaid minu tõlgendus – on raamatu mõistmise võti *in nuce* Konstantinoopoli Hagia Sophia kirikus freskode all, kus peategelasele muutub üks neist elusaks ning toob kaasa kahekõne Juudas Iskariotiga. Juudas väidab – ja tal võib olla õigus –, et ta ei olnud sugugi algusest peale mingi paheline, vaid sama sile poiss nagu minategelane, tundliku meelega ja selgete silmadega. „Ja praegu, kui ma hästi vaatan... ei olegi me *nii* erinevad” (lk 76). Oluline on õppida pilku mitte maha lööma.

Meie kangelast vaevab algul, et ta jättis appi minemata oma ustavale sõbrale ja relvavennale Dieterile (lk 140–141). Nagu ka Bertrand de Toulouse'ile. „Oota! ütles mu süda. Mõtles veidi. Vaata, kui lihtsalt mehed siia oma elu jätavad. Kui lihtsalt neid sandistatakse. Neid on palju, aga sina oled üks ja sul on üksainus elu. Ole mõistlik. Kavalasti pööras mu süda halva heaks ja hea halvaks ja ma jäingi hetkeks mõtlema” (lk 139–140).

On iseloomulik, et tulevane „noor lövi, kiskja keset turgu” (lk 187) ei pihi seda ühelegi neist loendamatumest välipreestritest, kes teevad palverännu kaasa. Tema häbi kustutab ta südamedaam Maria, kes kuulutab talle absoluutsiooni (lk 276). Ja kui kord on süütus läinud, siis ei ole enam raske jätkata, hüljates armastatuga abiellumise õiguse saamiseks oma senjööri Raymondiga (lk 259, 262–263, 268–269, 287–289) ning tappes igaks juhuks – kuigi, mine tea, võib-olla õigusega – kreeklastest abimehed Heraikleoni ja Chrysose, kes on nad Antiookia väravatorni kavalusega sisse aidanud (lk 295).

„Palverännule” on oodata järke. Kõik jääb pooleli. Tsesuur on vajalik, sest inimpsüühika tahab pinget hoida ja autor on arukas, et ei lase lõpulehekülgi piiluda.

Esimese kõite alguse kloostriaedniku idüllilised stseenid annavad siiski teada, et peategelasel õnnestus Jeruusalemma jõuda ja mis kõige olulisem – ellu jääda. Elu pealisülesanne on: *survival the fittest*. Nagu ütles isand Ywain minakangelase rüütliklöömisel: „Kui sõjakäik korda läheb, siis kukub meile sülle sama suur maalahmakas kui see, mis kuulub Prantsuse kuningale. Kui mitte suurem. Selle valitsemiseks on vaja ustavaid vasalle. Krahv tahab näidata, et vapro mehe jaoks on kõik võimalik. Tingimusel, et ta teenib õiget senjööri. Ja tal on õigus. Kõik ongi võimalik. Me oleme võõrastel maadel ja võime ise endale seadusi teha. Nii nagu meile meeldib. Üks tingimus siiski on.” – „Milline?” – „Tuleb ellu jääda” (lk 161).

Sajandeid enne Darwinit teadis lihtne sõjasulane Guihan: „See siin on relvis palveränd, mitte jalutuskäik kloostriaias. Kus käib muide samuti võitlus elu ja surma peale. Ühed putukad pistavad teisi ja tugevamad taimed lämmatavad nõrgemaid” (lk 237).

Eks tagasi vaadates jõua mõista. Palverännule mineku eel: „Me vaatasi-

me tüdrukuid, kes viinamägedel kobaraid löiksid, ja mõtlesime: selle veini joob keegi teine. Me vaatasime noori hobuseid, keda koplis jooksutati, ja mõtlesime: meie nende seljas üle väljade ei kihuta. Aga kurvaks see meid ei teinud. Võib-olla andis lahkumine tarkuse hinnata seda, millest pilk enamasti üle libistab” (lk 45).

Inimese elu sulab nii või teisiti möödanikku nagu kala vette. Isegi siis, kui see kroonikatesse üles tähendatakse. Jääb ainult kala. Ainult vesi.

Romaani motoks sobiks minajutustaja tõdemus, et ta on elanud mitu elu. Olnud see, kes hoiab sulge, ja see, kes hoiab mõõka. Kõik on hajunud nagu suits tuules. See, kes täna hoiab taimi, on homme muld, millest taimed uut jõudu saavad. Muld ei hooli, kui palju keegi head või halba tegi, ja õigest mehest ning õelast mehest võrsuvad ühesugused viljapead. Võib-olla on tuules kõikuva vilja jaoks kõik inimesed ühtmoodi õiged.

TOOMAS PAUL